

Poetički alteriteti i paradoksi u poeziji Suad al-Sabah

UVOD

Suad al-Sabah (Su'ād al-Ṣabāḥ) jedna je od najpoznatijih i najproduktivnijih suvremenih pjesnikinja u arapskom svijetu. U njenoj domovini Kuvajtu Suad al-Sabah ima status nacionalne pjesnikinje. Rođena je 22. svibnja 1942. godine i potiče iz čuvene obitelji 'Āl Ṣabāḥ koja je od 18. stoljeća vladala pustinjskim predjelima na sjeveru Arapskog zaljeva. Na tom prostoru 1961. godine nastat će nezavisna država Kuvajt pa će ova pjesnikinja od formalnog proglašavanja nezavisnosti imati važnu ulogu u razvoju moderne kuvajtske države. Suad al-Sabah obrazovala se u Kairu i Velikoj Britaniji gdje je napisala doktorat iz ekonomskih znanosti u kojem je analizirala ulogu žene u ekonomiji Arapskog zaljeva.

Prvu zbirku Suad al-Sabah objavljuje 1964. godine pod naslovom *Moje godine* (*Min 'umrī*). Do danas je objavila sedamnaest zbirki poezije, među kojima izdvajamo zbirke *Ženske mrvice* (*Fatāfīt 'imr'a*), *U početku bijaše žena* (*Fī al-bid' kānat al-'untā*), *Povedi me do granica sunca* (*Hudnī ilā hūdūd al-šams*), *Žena bez obala* (*'Imra' bi lā sawāḥil*) i *Pjesma je žena i žena je pjesma* (*Al-qašida 'untā wa al-'untā qašida*). Suad al-Sabah svojom poezijom najčešće propituje svijet žene, fenomen pustinje, poimanje ljubavi, (ne)moć tradicije i ideološki kontekst arapskog svijeta. Njen poetski razvoj skoro u potpunosti prati izmjene najutjecajnijih stilskih formacija u suvremenoj arapskoj poeziji, pa stoga ne treba iznenaditi poetska raznolikost u opusu Suad al-Sabah u kojem su se stpile naočigled proturječne silnice neoklasicizma, romantizma, angažirane književnosti i postmodernizma. Nadasve, njena poezija upečatljivo je žensko pismo u suvremenoj arapskoj književnosti. Karakteristike i razvojni put tog pisma predmet su ovog rada.

POETOLOŠKI KONTEKST

Sagledavajući poeziju Suad al-Sabah u okviru novije književne povijesti, primjetno je da se ona nadahnjuje dometima i poetsko-intelektualnim žarom pjesnikinja koje su po mnogo čemu bile revolucionarne u modernoj i suvremenoj poeziji; od pjesnikinja rane moderne Zaynab al-Favvaz (Zaynab al-Fawwāz),

Varde al-Yazidži (Warda al-Yazīḡī) i Aiše al-Taymuriyye ('Ā'ša al-Taymūriyya), pa sve do prvih suvremenih pjesnikinja Nazik al-Melaikē (Nāzīk al-Malā'ika), Gade al-Samman (Ġāda al-Sammān) i Fedva Tukan (Faḍwā Tuqān). Potaknuta njihovom snagom i odlučnošću, Suad al-Sabah značajno je unaprijedila jedinstvenu poetsku revoluciju arapske žene koja je potekla u preporodno doba polovinom 19. stoljeća.

Na planu sadržaja i forme, te poetskim tematsko-motivacijskim sklopovima, Suad al-Sabah je bliska egipatskim pjesnikinjama Fatimi Kandil (Faṭīma Qandīl) i Hudi Husein (Hudā Ḥusayn), zatim Hudi Nu'mani (Hudā Nu'mānī) iz Libanona, Salmi Hadre al-Džayyusi (Salmā Ḥadrā al-Ġayyūsī) iz Palestine, Zulayhi Abu Riše (Zulayḥa Abū Rīša) iz Jordana ili Favziyyi Abu Halid (Fawziyya Abū Ḥālid) iz Saudijske Arabije.¹

Pjesništvo navedenih suvremenih pjesnikinja primjer je tematski razuđenog ženskog pisma kroz koje se prikazuje kompleksna i tegobna svakodnevnica arapske žene, te iskreno propituju patrijarhalni stereotipi i instrumentarij, odnosno nutarnji nagon žene, njena borba za slobodu i pokušaj sudjelovanja u društvenopolitičkom okviru. Navedene teme predstavljene su u raznolikoj formi koja varira od himničkih zanosa do melankoličnih snatrenja.

Originalan poetski izričaj, tematska širina te nepokolebljiva predanost i aktivizam ovih arapskih pjesnikinja, posebno u periodu krize suvremenog pjesništva, koja se javlja krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, vratili su vjeru u poeziju nakon izrazite dominacije proznog izričaja koja je nastupila početkom stoljeća. Suad al-Sabah, zajedno s ovim pjesnikinjama, bila je i ostala dijelom one ženske stilske formacije koja je, posredstvom dekonstruirajućih poetskih ginekstova i drugačije poetike, obrazovala gradivni blok suvremene arapske poezije. Ovaj blok poetološki značajno nadograđuje domete suvremenih klasika poput Badra Šakira al-Sayyaba (Badr Šākir al-Sayyāb), Abd al-Wahhaba al-Bayatiya ('Abd al-Wahhāb al-Bayāti), Halila Havija (Ḥalīl Ḥāwī), Salaha Abd al-Sabura (Ṣalāḥ 'Abd al-Ṣabūr) i Ali Ahmada

¹ Usp. Radwa Ashour (ur.), *Arab Women Writers: A Critical Reference Guide, 1873–1999*, prev. Mandy McClure, The American University in Cairo Press, Cairo, 2007.

Saida, Adonisa ('Alī Aḥmad Saīd, 'Adūnīs). U okvirima poetike ženskog pisma u arapskom svijetu, pjesništvo Suad al-Sabah (i drugih spomenutih pjesnikinja) radikalno odstupa od elegičnog ginoteksta koji je bio neka vrsta kanona u ženskom pismu od klasičnog razdoblja i čuvene al-Hanse (al-Ḥansā') ili Layle Bint Lukejz (Laylā Bint Lukayz).

PROBLEM ZAVIČAJA: POZICIJA PJESNIKINJE U SIMBOLIČKOM PORETKU

Suad al-Sabah pripada neuobičajeno mjesto unutar prostrane geografije suvremenog ženskog pisma u arapskom svijetu. Ta neuobičajenost, prikazivana u kritici katkad kao prednost, a katkad kao mana, posljedica je njenog poetskog opusa i društvenih okolnosti u jednakoj mjeri. Poseban problem svakako su društvene okolnosti, porijeklo i milje same pjesnikinje. Kuvajt predstavlja krajnju sjevernu točku Arapskog poluotoka, s kojim je mnogostruko i neraskidivo spojen u kulturnom i povijesnom smislu.

Taj prostor Arapskog poluotoka u cjelini se i dalje pretežno označava tradicionalističkim. Na ovom prostoru uglavnom čvrsto vladaju nasljedne monarhije, plemenske vrijednosti još uvijek imaju izuzetan društveni značaj, te se Kuvajt, zajedno s ostalim državama Arapskog poluotoka, od početka arapskog preporoda (*al-nahḍa*) u 19. stoljeću nalazio u zavjetrini kulturnih i društvenih promjena. Slično stanje dešava se i danas, uz postupna otvaranja, najčešće u ekonomskom i tehnološkom smislu.

Suad al-Sabah je neodvojivi dio ovog društvenog i kulturnog konteksta. Štoviše, ona je istaknuta članica kraljevskog dvora u Kuvajtu i u narodu prepoznata kao kraljica (*al-amīra*). Ideološko-poetičko okruženje u kojem je stasavala polovinom 20. stoljeća, bilo je dominantno neoklasicističko i tradicionalističko. Patrijarhalne vrijednosti u Kuvajtu, kao i na cijelom poluotoku, i dalje se predstavljaju najznačajnijim društvenim i etičkim normama.

Sve navedene karakteristike prostornog i društvenog konteksta Suad al-Sabah prisutne su i u njenoj poeziji. S jedne strane, takvo što inherentno je književnom pisanju, jer ono "ima posebnu formu djelovanja, posebne snove, kao i ograničenja. Sve to bez sumnje naslijeđeno je i svakako blisko povezano sa psihološkom, društvenom i povijesnom situacijom."² Takvo uvjerenje, s druge pak strane, potvrđuje Suad al-Sabah koja i danas inzistira na klasičnom aksiomu kod Arapa, prema kojem je poezija povijesna i identitarna kvintesencija Arapa (*diwān al-'Arab*).³

Navedene okolnosti nesumnjivo prožimaju bogati opus ove pjesnikinje te je on markiran cijelom mrežom

"genealoških poveznica" ispod kojih fluktuiraju "predodžbe naslijeđa, paternalizma i hijerarhije."⁴ Sama Suad al-Sabah u svojim stihovima nerijetko ističe ove predodžbe, ali ih ne smatra uvijek negativnima. Tradicijski imaginarij i hijerarhija skoro su neizostavne teme u pjesništvu Suad al-Sabah i ona im pristupa raznoliko u rasponu od dekonstrukcionističke do verističke perspektive.

Poetički "problem" i vrijednost opusa Suad al-Sabah krije se u neobičnom srazu promicanja ili najmanje blagonaklonog stava prema kanonskom imaginariju zajednice i radikalnom ženskom otpisivanju patrijarhalnoj ideologiji. Premda se nalaze na suprotstavljenim krajevima po/etičkog podija, njihova nepomirljivost prikazuje se na neuobičajen način, te se oni, paradoksalno, u određenoj mjeri približavaju zadržavajući međusobnu semantičku tenziju. Ovakvo paradoksalnim pristupom Suad al-Sabah bez sumnje deautomatizira poimanje kompleksne pozicije suvremene arapske žene te dinamizira njenu samopercepciju i (ne)razumijevanje njenog konteksta, posebice u intrafeminističkoj perspektivi.

ŽENSTVENOST KAO POETIČKO ISHODIŠTE

Bitan segment u pjesništvu Suad al-Sabah sačinjava rodoljubna ili zavičajna poezija, kao i lirika koju uvjetno možemo podijeliti na ljubavnu i majčinsku/roditeljsku. Ovim temama posvećene su i cijele poetske zbirke. Tako zbirke *Telegrami domovini* (*Barqiyyāt 'aḡila ilā waṭanī*, 1990) i *Čitanja na dlanu domovine* (*Qirā'āt fi kaff al-waṭan*, 2017) opisuju presudne momente u relativno kratkoj povijesti moderne Kuvajta i pozicioniraju se kao suvremene epopeje ove nevelike zemlje Arapskog poluotoka. Kada je riječ o ljubavnoj lirici, najupečatljivije zbirke su *Vrhovi sablji* (*Āḥir al-suyūf*, 1992) i *Pisma iz lijepih vremena* (*Rasā'il min zaman ḡamīl*, 2006) koje su posvećene Abdullahu Mubaraku ('Abdallāh al-Mubārak) suprugu Suad al-Sabah koji je umro 1991. godine. Zbirke *Umniija* (*Umniyya*, 1971) i *Tebi čedo moje* (*Ilayka yā waladī*, 1982) posvećene su djeci Suad al-Sabah te je prva naslovljena po pjesnikinjinjinoj kćeri, a druga po njenom prerano umrlom sinu.

Kvantitativno gledano, ljubavna i domoljubna lirika sačinjavaju trećinu pjesničkog opusa Suad al-Sabah. Ova činjenica dovoljno ukazuje koliko su pjesnikinji bitni obitelj i domovina koji se jasno označavaju kao njen temeljni egzistencijalno-identitarni okvir.

Lirski zapisi Suad al-Sabah podijeljeni su na one koje kazuje majka svojoj djeci i na ljubavne pjesme i poeme koje pjesnikinja posvećuje isključivo svome mužu, Abdullahu al-Mubaraku. Majčinska lirika izražena je nizom pjesama u kojima se opisuju rodi-

² Edward W. Said, *Beginnings: Intention and Method*, Basic Books, New York, 1975, str. 44.

³ Su'ād al-Ṣabāḥ, *Kalimāt ḥārīḡ al-ḥudūd*, Dār Su'ād al-Ṣabāḥ li al-našr wa al-tawzi', Kuwayt, 2008, str. 110.

⁴ Edward W. Said, *Beginnings...*, str. 162.

teljske brige, čežnja i nemjerljiva ljubav prema djeci. Katkad je ova lirika prožeta didaktičkim tonovima, a ponekad pak elegičnim stihovima, naročito o prvom sinu, Mubareku, koji je umro s tek dvanaest godina. Općenito, ova lirika može se promatrati poetskim naslijeđem kojim se sljedećoj generaciji prenose poimanja svijeta u kojem žive, te ukazuje na važnost pamćenja i porijekla.

Ljubavna poezija Suad al-Sabah u poetičkom je dosluhu s čuvenom uzritskom lirikom koja se, u kritici, često opisuje kao “najblistavije doba arapske ljubavne lirike u cjelokupnoj povijesti arapske književnosti.”⁵ Pjesnikinja se u ljubavnim pjesmama prikazuje kao beskrajno zaljubljena i potpuno predana svome voljenom suprugu. Ljubavna poezija Suad al-Sabah stoga je magični spacij lirskog monizma u kojem se ona često u potpunosti poistovjećuje sa svojim suprugom, koji je njena jedina ljubav i točka koja “mjeri njeno vrijeme i život”:

Za moje osjećaje ne postoji zimsko vrijeme
Niti postoji ljeto za čežnje moje.
Svi satovi svijeta
Kučaju jedno vrijeme
I to kad dođe čas da s tobom sretnem se.
I svi satovi svijeta stanu u jedan čas
Kada
Uzmeš svoj kaput... i odeš od mene.⁶

Kao u uzritskoj gazeli, voljena osoba opisuje se najuzvišenijim epitetima i hiperbolama i ona biva “snaga života”, “izvor svake radosti, ali i neprolazne sjete”. Zajednički trenuci iskazani su pastoralnim slikama ljubavnoga zanosa, dok su trenuci rastanka “doba izgaranja u čežnji.” Pjesnikinja svoju ljubav doživljava epistemološkim i egzistencijalnim određenjem:

Znala sam – i prije svog rođenja – da voljet ću samo
tebe.
I nakon što sam došla na ovaj svijet još uvijek volim
te.
Zato je najveći uspjeh koji sam ostvarila kao žena.
Jest da volim te.⁷

U ovim stihovima prepoznaje se ideal uzritske ili platonske ljubavi po uzoru na poeziju Qaysa Ibn Zariha koji je potanko pjevao o ljubavi prema svojoj Lubni čak u ono “vrijeme prije tjelesnog stvaranja, kada su bili čiste duše”⁸. Toposi lirske poezije nastale u 7. stoljeću na Arapskom poluotoku tako se uspješno rekreiraju suvremenoj ljubavnoj poeziji Suad al-Sa-

bah, s tim da su uloge sada izmijenjene, jer žena opjevava svoga dragog.

Zavičajne teme u pjesništvu Suad al-Sabah predstavljene su u klasičnoj maniri, te se, kao opći književni toposi, ne izdvajaju od uobičajene predodžbene matrice domovine i roda u arapskoj poeziji. Stoga se Kuvajt nerijetko opisuje kao idealni prostor. Pjesnikinja svoju domovinu doživljava kao “cvijet mora” te je kao u himničkom zanosu opisuje najrazličitijim hiperbolama:

Kuvajte, Kuvajte,
U tebi su luke svih vremena
I oaze ljubavi, i tla sigurna.
U tebi narod je veliki.
Ti si zemlja svježinom rose ispunjena.

Kuvajte, Kuvajte,
Tvoje su obale izglučane
Poput ogledala...
A more nam jutra svakoga
Donosi bezbroj poklona.⁹

Kada joj je tema isključivo domovina, kao u navedenoj pjesmi, Suad al-Sabah to čini u formi poeme ili lirskog ciklusa satkanog iz niza poetskih mikrotekstova iz kojeg bujaju osjećaji krajnjeg domoljublja i zavičajne nostalgije. Tako se Kuvajt prikazuje “putokazom”, “usplamtjelom zvijezdom”, “svjetionikom”, “otokom beskrajne slobode”, “gnijezdom svih ptica” i “domom pjesnika”. Primjetno je da su ovakve pjesme eksplicitno, čak i naslovom, posvećene Kuvajtu. Nadalje, one su nerijetko i kazivane u posebnim prilikama kao što su različiti državni praznici pa se mogu podvesti pod suvremenu verziju žanra prigodničarske poezije – *šī'r al-munāsabāt*.

Hiperbolični domoljubni ciklusi, u kojima se na granicama melodrame i poetske naive lirski idealizira zavičajni topos, ističu se i u zbirci *Telegrami mojoj domovini*. To je centralna zbirka domoljubne poezije koja sadrži osam domoljubnih poema. Kroz njih Suad al-Sabah nastoji konstruirati naročitu vrstu pjesničke povijesti svoje domovine te ukazati na njenu višestoljetnu važnost u kolektivnom pamćenju Arapa u cjelini. Pri tom se pjesnikinja, odnosno njen narod, apsolutno poistovjećuje s domovinom, jer bez Kuvajta, oni su “vojska siročadi”, “lišeni ljubavi” i “karavana izgubljena bez traga i glasa”.¹⁰ Motivacijsko sidrište ove zbirke predstavlja iračka okupacija početkom devedesetih godina 20. stoljeća, iz koje je Kuvajt, kako pjesnikinja kaže, izronio kao “jutro pobjede”.

O tom presudnom trenutku u modernoj povijesti Kuvajta Suad al-Sabah pjeva parafrazirajući staroarabljske ode (*al-qašīda*), pa uvodnu poetsku sliku

⁵ Esad Duraković, *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007, str. 230; Šawqī Dayf, *al-Hubb al'udrī 'ind al-'Arab*, al-Dār al-mišriyya al-lubnāniyya, al-Qāhira, 1999, str. 21.

⁶ Su'ād al-Šabāh, *Fī al-bid' kānat al-'untā*, Manšūrāt riyaḍ al-raṭs, London, 1988, str. 44.

⁷ Su'ād al-Šabāh, *Rasā'il min zaman ġamīl*, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', Kuwayt, 2006, str. 61.

⁸ Šawqī Dayf, *al-'Asr al-'islami...*, str. 365.

⁹ Su'ād al-Šabāh, *Fatāwī 'imr'a*, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', Kuwayt, 2000, str. 143–144.

¹⁰ Su'ād al-Šabāh, *Barqīyyāt 'aġila ilā waṭanī*, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', Kuwayt, 2005, str. 92.

gradi nad bivcima porušenog zavičaja te zorno rekonstruiraju njegovu geografiju dozivajući prepoznatljive kuvajtske predjele “Fejluka, Bujana, Mušrif, Jermuka, Vafire, Džehre, Šuvejhe i Desmana”.¹¹ Nakon toga slijede poetske sekvence u kojima se opisuju strahote ratnih stradanja koje zasjenjuju poetske slike o junaštvu hrabrih osloboditelja Kuvajta. Konačno, slijedi vrhunac pjesme, a to je pohvala Kuvajtu ili kolektivna samohvala te se na taj način upotpunjuje poetska parafraza staroarabljanske ode u kojoj se upravo panegirikom (*al-madh*) ili samohvalom (*al-fahr*) okrunila ta stara pjesnička struktura.

Premda pjesnikinja i u ovakvim poemama zadržava hiperbolično-pastoralni patos, primjetno je da sada idiličnu atmosferu domovine narušavaju slike okupatora, kao što i himničke tonove “remeti” angažirana dikcija i protest. Upravo je angažirana poetika drugi gradivni element domoljubne poezije Suad al-Sabah kroz koju je ona u pravilu prkosno odgovarala iračkoj invaziji ili, pak, resko otpisivala engleskoj okupacijskoj politici u Kuvajtu. Suobraženjem angažiranog diskursa sa zavičajnim patosom, Suad al-Sabah je ostvarila kulminaciju svog domoljubnog izričaja, u kojem su uspješno povezani osjećaji zavičajne odatnosti i otpora agresivnim hegemonijama bilo da su one lokalne, poput iračke ili pak imperijalne, poput britanske. Osim kvalitativnog pomaka na planu sadržaja, Suad al-Sabah u ovakvim pjesmama ostvaruje i efikasnija formalna rješenja pa tako nastaju kraći ekspresivniji poetski tekstovi nasuprot ranije spominjanih himničkih poema. Dobar primjer za navedeno je pjesma *Smutnja* u kojoj pjesnikinja kaže:

Kuvajćanka sam ja.
Kćerka zaljeva.
Mojim venama
Teče slava obitelji Sabah.
Od nje su moje kćeri i sinovi.
Pa, kako da nam vladaju nasilni tirani?
Kako da nam dušmanin rod obeščasti?
Po kojim zakonima njima ova zemlja može pripasti?¹²

Silnice angažirane poetike, kojima je Suad al-Sabah unaprijedila i dinamizirala domoljubnu poeziju, svoju puninu doživjet će u zrelijim fazama odnosno njenoj feminističkoj i ženskoj poeziji. Prije nego li osvijetlim taj aspekt poezije Suad al-Sabah, potrebno je završno elaborirati njenu domoljubnu i ljubavnu liriku te je obrazložiti pozicioniranjem ove lirike, kao značajnog dijela pjesnikinjinog opusa, u okviru ženstvenog pisma.

Primarna odlika ljubavne i domoljubne poezije Suad al-Sabah je njena uklopljenost u kanon. Skoro da se može kazati da je njena poezija nekakva vrsta tradicionalističkog *déjà vu*. Teme i motivi kao da su

već viđeni, samo drugačije aranžirani u poetskom tekstu, dok je njena poetika anticipirana ili vrijednosno pretpostavljena.

U ljubavnoj lirici, Suad al-Sabah nastavlja ili slijedi jednu od prethodno uspostavljenih poetskih normi – uzritski ideal ljubavi. U domoljubnoj poeziji, pak, zavičaj se hiperbolično idealizira. Prostor njene domovine smatra se utopijskim i ishodišnim u svakome smislu. Pri tom se ne treba zaboraviti da je to prostor skoro potpuno markiran patrijarhalnom ideologijom, od pojava obrazaca ili androgene kraljevine, do ideološke perspektive ili neotradicionalizma. Zavičaj je i središte i margina poetskog teksta u domoljubnoj poeziji Suad al-Sabah. Pjesnikinja ili poneki “ženski” motiv pojave se tek ponekad kao minoran dekor, čak je i žensko lirsko *ja* skoro u potpunosti prigušeno, dok se s druge strane domovina opisuje maskulinim odrednicama kao “Sindbadova luka” ili “ognjište sina Madžidova”.¹³ Nadalje, to je ekskluzivni prostor muških vladara, kalifa poput al-Mansura (u. 775) ili Haruna al-Rašida (u. 809).¹⁴ Moglo bi se kazati da se tako ostvarila anticipirana submisija čvrstom zagrljaju patrijarhalno-tradicionalističkog konteksta ili zavičaja.

Slične tendencije možemo zapaziti i u ljubavnoj lirici Suad al-Sabah, gdje poziciju i ulogu domovine u suštinskoj “manufakturi identiteta” zauzima suprug. Naime, na potanko opisanoj ljubavnoj pozornici, gdje u duhu uzritske lirike postoje samo dva lika, pjesnikinja i njen suprug, odnosi moći jasno su označeni. Muškarac/Suprug u pravilu se prikazuje kao osnova. On je subjekt i pokretačka snaga. Ženi pripada pasivnija uloga, odnosno nezahvalna i semantički mnogostruko problematična uloga objekta. U poemi “Suprug u učenica” pjesnikinja eksplicitno i potanko opjeva “supruga kao meštra i najvećeg učitelja”, dok sebe opisuje kao “smjernu učenicu i nespretnog šegrt”.¹⁵ Štoviše, već smo kazivali da se potpuno identificirala sa svojim dragim, tako da s njim počinje vrijeme. Međutim, ta samoidentifikacija dešava se *via negativa* u kojem se “žensko” skoro potpuno gubi, odnosno, preciznije kazano, smješta u sferu androgene refleksije, kao u pjesmi “Snaga zaljubljenika”:

Moj pasoš je tvoje lice
S njim prelazim sve staze svjetske.
Udem u sve luke, aerodrome i stanice.
I kada službenici ugledaju te
Skrivenog u mojim očima
Otvaraju mi raskošne salone.
Donose mi cvijeće i mirise
I za me čine sve najbolje
Jer znaju da sam ja
Zaljubljena žena...

¹³ Su'ād al-Šabāh, *Fatāfīt 'imr'a*, str. 146.

¹⁴ Su'ād al-Šabāh, *Āḥir al-suyūf*, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', Kuwayt, 1992, str. 23.

¹⁵ Su'ād al-Šabāh, *Wa al-wurūd tar'if al-ḡaḍab*, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', Kuwayt, 2005, str. 39–53.

¹¹ Isto, str. 91.

¹² Su'ād al-Šabāh, *Ilayka yā waladī*, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', Kuwayt, 1994, str. 74.

U ovoj lirskoj minijaturi, Suad al-Sabah muškarca predstavlja matičnim identitarnim simbolom pa ljubavna poanta na kraju pjesme skoro u potpunosti gubi značenje uslijed nelagode patrijarhalnog pritiska i mondene atmosfere ogrnute u kraljevsko porijeklo.

Predočeni uvidi u kvalitativno značajan dio pjesništva Suad al-Sabah kazuju kako ono nedvojbeno pripada ženstvenom poetskom pismu koje, prema Elaine Showalter, predstavlja inicijalni stadij ženskog pisanja u kojem “se produžava faza imitacije prevladavajućih načina dominirajuće tradicije te internalizacija njenih umjetničkih normi i stavova o društvenim ulogama.”¹⁶

Očito je da je Suad al-Sabah, u ranoj fazi svog stvaralaštva, značajno preuzimala interpretativne modele razumijevanja sebe i svijeta oko sebe, odnosno slijedila dominantnu patrijarhalnu tradiciju, dok s druge strane skoro nikako nije razvijala vlastitu perspektivu. Uslijed ideologemsko-kontekstualne inercije, ona se mnogo više trudila potvrditi predodžbu o sebi kao o (“normiranoj” ili društveno prihvatljivoj) ženi, nego što je nastojala progovoriti iznutra, odnosno izvan esencijalističke paradigme svoga okruženja. Međutim, punina njenog pjesništva iskazala se tek nakon samootkrivanja u poetskom tekstu i preko njega, koje je dovelo do subverzije prevladavajućih stereotipa i oslobađanja revolucionarnog pjesničkog potencijala koji odbija nametnute obrasce i vrijednosti patrijarhalnog simulakruma.

POEZIJA KAO PROSTOR SAMOIDENTIFIKACIJE: KA FEMINISTIČKOJ I ŽENSKOJ POEZIJI

Opisujući domoljubnu poeziju Suad al-Sabah, kazali smo da već od sedamdesetih godina 20. stoljeća taj žanr odlikuje angažirana poetika, što će imati za posljedicu dinamiziranje ljubavne lirike kod ove pjesnikinje. Angažiranom domoljubnom poezijom Suad al-Sabah polako se oslobađa čvrstog stiska neoklasicističke poetike te promovira poetiku *iltizāma* koju je još sredinom 20. stoljeća promovirao čuveni pjesnik Abdulwahab al-Bayati (Abd al-Wahhāb al-Bayātī). U toj poeziji Suad al-Sabah imenuje i proziva neprijatelje, najavljuje otpor i pobjedu, kazujući kako i “cvijeće zna za srdžbu” što će postati naslovom jedne od njenih kasnijih zbirki poezije. Međutim, pjesnikinjin angažiranost i otpor ne zadržavaju se samo u otvorenom prozivanju i otpisivanju hegemonijalnih centara moći koji nasrću na njenu domovinu. Semantika poetskog otpora znatno se proširuje i diseminira.

Zbirke *Ženske mrvice* (1985) i *Na početku bijaše žena* (1988) predstavljaju poetičku prekretnicu u

opusu ove pjesnikinje. Kroz ove zbirke stubokom se mijenja prethodno opisivana geografija (konvencionalnog) svijeta u kojoj su uloge stabilno raspoređene i sigurne. Od objavljivanja navedenih zbirki, pobuna i rezistentnost postaju ključni motivi u većini pjesama Suad al-Sabah. Ona tematski dinamizira svoju poeziju, te mnogo više pjeva o ženi, identitetu, stanju arapskog svijeta, ali i stanju arapske poezije. Tako u poemi *Nož je stavljen pod grlo* pjesnikinja jetko kritizira suvremenu poeziju na Arapskom poluotoku nudeći neku vrstu eksplisitne autokritike:

O doba gramatike i glagola, dosta nam je besmisla
I prazna govora
I lažnog laskanja ženama.
Dodaj mi oštru sablju!
Uzmi mi zbirke svih pjesnika
A podari mi pravdu!¹⁷

Pjesnikinja navedenim stihovima tek započinje radikalnu kritiku mentalnoga stanja arapskoga svijeta u kojem je besmisao toliko gust i nepodnošljiv da se mora sjeći sabljom. Posebno mjesto u tom sada dehumaniziranom toposu imaju pjesnici, predstavljeni kao karikaturalna, glagoljiva bića “koji nešto pišu, a nož (nam) je stavljen ispod grla”, te koji “kod nas još uvijek lažu / i ne čine ono što stihovima kažu!”¹⁸ Kritika kojom Suad al-Sabah svjesno i sebe zahvaća radikalna je i dubinska. Ona ne proziva pjesnike samo zbog njihove duhovne i djelatne kastriranosti te neangažiranosti/neodgovornosti. Štoviše, “njihov grijeh” suučesništva u obezduhovljivanju svijeta pjesnikinja premješta i na epistemološki nivo navedenom intertekstualnom referencijom o pjesnicima licemjerima, koja upućuje na sakralni tekst u kojem se negativno markiraju pjesnici bez duhovnog integriteta.¹⁹ Suad al-Sabah takvu kvalifikaciju univerzalizira i prenosi na sve suvremene pjesnike s Arapskog poluotoka.

Rimine rime rima
Metar za metrom na metar
Sve su to bitke ritma
I nitko da nas spasi klatna riječi i melodija.²⁰

Pjesnikinja, tako, poziva na odgovornu poeziju i poeziju odgovora na letargiju suvremenog arapskog svijeta. Dakle, iako “poeziju” prvo proziva u svome nabujalom bijesu, ona istovremeno od nje i najviše očekuje. Stoga u navedenoj pjesmi, osim vremena, ona opetovano zaziva topos Mirbada, poznatog stječista antičkih pjesnika i oratora, za koje se u književnoj povijesti vjeruje da su upravo poezijom precizno definirali i mijenjali svoj svijet. Suad al-Sabah tako kazuje da se spas poezije, a posljedično i spas (arap-

¹⁷ Su'ād al-Šabāh, *Fatāfīt 'imr'a*, str. 156.

¹⁸ Isto, str. 157.

¹⁹ Opširnije o poziciji pjesnika u sakralnom tekstu pogledati u: Esad Duraković, *Orijentologija...*, str. 74–85.

²⁰ Su'ād al-Šabāh, *Fatāfīt 'imr'a*, str. 160.

¹⁶ Elaine Showalter, *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1977, str. 13.

skog) svijeta može slutiti i sanjati kada se odustane od eksklamativne retorike ili besmislene igre zvukova i larpartalističkog verbaliziranja. U poetskoj vizuri ove pjesnikinje “jezik zbog jezika” je breme njenog vremena i poezije, jer takav jezik, ironično, dovodi do nemogućnosti jasne komunikacije. Ta jasna komunikacija treba biti shvaćena u smislu preciznog lociranja subjekta i objekta u dehumaniziranom spaciju pjesnikinje. Premda se ton i percepcija Suad al-Sabah u ovim zbirkama i pjesmama radikalno mijenjaju, vidimo da ona ne odustaje od određenih uvjerenja, kao što je ono, kako smo već kazali, da je poezija *diwān* ili kronika njenog naroda u povijesnom i epistemološkom značenju.

Nakon što je redefinirala svoj pogled na svijet, koji više nije ni blizu idealnog, te u njemu locirala “uzrok propasti”, pjesnikinja želi jasno iskazati svoj identitet. Iskazivanje identiteta nastaje u trenutku radikalne destrukcije naslijeđenog svjetonazora, odnosno istovremenog (samo)otkrića svoje skrajnosti i desubjektiviziranosti. Samoidentifikacija, tako, počinje iz ruševina patrijarhalnog svijeta. Sve navedeno potvrđuje da je poezija Suad al-Sabah ušla u fazu “protesta protiv društvenih normi i vrijednosti” te “zahtjeva za samostalnošću”, što će naposljetku rezultirati pjesmama u kojima se pjesnikinja “samo-otkriva” i “traga za identitetom.”²¹ Ovdje već govorimo o poeziji Suad al-Sabah koju možemo argumentirano označiti feminističkim i ženskim pismom.

U skladu s angažiranom poetikom iz koje se razbodorila njena “nova” poezija, Suad al-Sabah zahtijeva izmijenjenu matricu odnosa, odnosno drugačije, neuobičajeno i netradicionalističko poimanje žene i njenog jastva. Krećući opet iz polja poezije kao temeljnog identitarnog označitelja, u pjesmi “Neuobičajeno čitanje” ona kaže:

Ne čitaj moje pjesme
S desna na lijevo
Kao što je u arapskom jeziku!
Niti ih čitaj
S lijeva na desno
Kao što je pravilo latinsko!
Niti odozgo prema dolje
Kako nalaže pismo kinesko!
Čitaj pjesme moje neposredno,
Kao što sunce čita vlati trave,
Kao što ptice čitaju
Knjigu ruže.²²

Temeljni poetski zahtjev jest da se poimanje pjesnikinje/žene izmjesti izvan domena dogme (*taqlīd*) i patrijarhalne norme. Nijedan poznati simbolički konstrukt o ženi (arapski, latinski i kineski) nije dovoljan da se razumije ili identificira žena. Jedini izlaz iz ovog maskulinog imaginarija, u kojem je žena nepo-

vratno kodirana kao anticipirana anomalija, pjesnikinja vidi u povratku u neposrednost, odnosno u stanje u kojem ne postoji prethodno normirana i nametnuta optika žene.

Usporedno sa zahtjevom da se podriva simbolički poredak i ustaljeni/općeprihvaćeni/normirani patrijarhalni konstrukt, Suad al-Sabah otvoreno i neposredno iskazuje svoj identitet. Ovu fazu u ženskom pismu naglašavaju Gilbert i Gubar u čuvenoj studiji *Ludakinja u potkrovlju*, tvrdeći:

Za sve književnike, prirodno, samoodređenje prethodi samopotvrđivanju: kreativno “JA SAM” ne može biti izrečeno ukoliko “JA” ne poznaje sebe. Međutim, za umjetnice suštinski proces samoodređenja usložen je svim onim patrijarhalnim definicijama koje se miješaju između njenog kreativnog i samootkrivenog jastva.²³

Nakon što je u navedenoj pjesmi pozvala na neposrednost u međusobnom raščitavanju, dakle bez interpoliranih definicija, Suad al-Sabah okreće se složenom procesu samoodređivanja koji je primjetan u brojnim pjesmama, posebno onima u kojima se identitarno markiraju naslovi poput poema “Žena iz zaljeva” i “Kuvajćanka” te još decidnije u pjesmi koja nosi njeno ime “Suad” u kojoj kaže:

Ja sam žena iz svemira dalekoga
I sazviježda još dalje
I neću pokleknuti pred slatkim obećanjima
Niti pred prijetnjama
Suad
...
Ja sam beduinka
I čuvam u svojim uspomenama
Sjećanja na mučna vremena
A ispod kože ove skrivam mirijade sunaca
Suad
...
Ja sam stamena palma arapska
I žena koja ne želi polovična rješenja
Zato blagoslovi pobunu moju
Suad²⁴

Navedena pjesma snažan je i nedvosmislen izričaj poetskog identiteta Suad al-Sabah. U lapidarnoj poetskoj partituri, pjesnikinja kroz tri upečatljive pjesničke slike stiha iscertava sukus svoga jastva. Ove slike tvore koloplet koji izvire u daljini ili prostorima univerzalnosti (*daleka sazviježda*), prelazi preko zavičaja (*beduinski prostor*) i svoju puninu otkriva u konkretnom ili partikularnom (*čvrsta arapska palma*). Svaka slika kruni se pjesničkim potpisom ili identitarnom eksklamacijom: “Suad!” Osim formalne zaokružene

²³ Sandra M. Gilbert and Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, New Haven and London, Yale Nota Bene Edition, 2000, str. 17.

²⁴ Su'ād al-Ṣabāḥ, *Wa al-wurūd ta'rif al-ḡaḍab*, str. 7–11.

²¹ Elaine Showalter, *A Literature of Their Own*, str. 13.

²² Su'ād al-Ṣabāḥ, *Fī al-bid' kānat al-'uṅṅā*, str. 30.

nosti i plauzibilnosti, ovom pjesmom nagovještava se nova poetika i definitivno raskida s krotkim žensvenim izričajem koje je Suad al-Sabah njegovala na početku svog poetskog puta. Tako se u uvodnim stihovima pjesnikinja opisuje kćeri svemira u čemu su prepoznatljivi aspekti poetskog kozmopolitizma. U drugom stihu, pak, ova se općenitost zatamljuje pa ona svoj identitet “usidruje” isticanjem beduinskog porijekla. Konačno, kada se poistovjeti s pustinjском palmom u trećem stihu, pjesnikinja otkriva svoj identitarni sukus. U svojoj mikrostrukturi, navedene strofe/pjesničke slike semantički su prekinute uvođenjem paradoksa pa se slika “beskrajnog svemira” prekida spominjanjem “prijetnji i obećanja”, slika beduinke dinamizira se aludiranjem na “mučne uspomene i mirijade sunaca” te se nepomičnost palme suobražava s pobunjenom ženom i revolucijom. Sve navedeno tvori efekt tenzije koji prošima cjelokupnu poetsku strukturu. Suad al-Sabah uspjela je pomoću upečatljive poetske tenzije harmonizirati centripetalne i centrifugalne silnice svoga identiteta. Jasno je da pjesnikinja radikalno otpisuje ideologeme svoga podneblja. Ona ne pristaje više biti netko koga simbolički poredak jeftino “kupuje” “slatkim obećanjima” ili prisilno “umiruje” prijetnjama, jer ona više nije sužanj patrijarhalne agore, nego žena svijeta/svemira, pa se može kazati da se prvim stihom pjesnikinja samoopisuje na epistemološkoj ravni. Drugi stih, pak, pokazuje da takvo određenje ne predstavlja neko apstraktno rastakanje pjesnikinjinog bića te ona ukazuje na egzistencijalnu izvornost. Ona je beduinka, što istovremeno znači i Arapkinja i Kuvajćanka. Međutim, pjesnikinja ne pripada bezbroju beduinki izgubljenih u pustopoljinama patrijarhata, koje predstavljaju tek dekor muške idealizacije svijeta. Ona je beduinka koja ima povijest skrivenu od konvencionalne slike svijeta. Ova je beduinka ujedno i subjekt jer čuva uspomene i arhivira kataloge patnje žene. Ona, pri tom, ne ostaje u melankoličnom raspoloženju jer ono u konačnici opet odgovara patrijarhalnoj normi. Stoga, pjesnikinja ukazuje na svoj kreativni potencijal ili heliocentrični/upravni sistem (*mirijade sunaca*) moći koji pulsira ispod njene kože, ili s one strane njene pojavnosti. Završetak pjesme predstavlja vrhunac uspostavljene tenzije, ali i identitarnog otkrivenja, pri čemu se pjesnikinja predstavlja osobinama postojanosti, čvrstine, pa čak i grubosti, što je kontrarno raširenom patrijarhalnom stereotipu o nježnoj i krotkoj ženi. Osim stamenosti, ova je pjesnikinja i glas otpora i nepokorenosti, koji od svijeta ne traži ništa osim da “podari blagoslov njenoj revoluciji” čime se upečatljivo završava sjajna identitarna poetska partitura Suad al-Sabah. Znakovitost ove pjesme pojačava i činjenica da je pjesnikinja nije dala tehnički otipkati, nego je u zbirku prenesena u izvornoj rukopisnoj formi.

Pjesma “Suad” figurira kao središnji tekst poetske identifikacije. Oko ovog teksta grana se veliki broj poema kroz koje se dodatno kristalizira (probuđena) geografija pjesnikinjinoga jastva. Tako se pjesnikinja opisuje nekom ženom (neodređeno) koja nema nikakvih ograničenja ili definicija, pa svoju zbirku iz 1994. godine naslovljava *Žena bez obala* te u poanti istoimene lirske pjesme kaže:

Najdraži moj,
Ne plaši se mojih valova
Niti oluja.
Zar da ne voliš ženu bez obala?!²⁵

Temeljni motivi u identitarnim poetskim tekstovima Suad al-Sabah imaju destabilizirajući semantički karakter pa se pjesnikinja najčešće poistovjećuje s “razornim vjetrovom”, “uskovitlanim morem”, “prkosnom ratnicom” i slično. Nadalje, nju karakterizira stanje revolucije, odnosno ozračje opće i nemilosrdne pobune u kojoj nema mjesta za nagodbu ili, kako pjesnikinja kaže, “polovična rješenja”. U središtu, pak, ovog revolucionarnog stanja ključa bijes pjesnikinje koji se može tumačiti kao “pozitivni signal feminističke svijesti”.²⁶ Naime, u poeziji Suad al-Sabah bijes signalizira konačno otkrivanje represivne patrijarhalne strukture koja prošima sve aspekte društvenog života te, istovremeno, u potpunosti markira/kontaminira komunikaciju u njemu. Pjesnikinja, ustvari, otkriva da i ne postoji komunikacija u odnosu muškarac-žena, nego da se radi o normativnom monologu u kojem muškarac kao subjekt diktira pravila ponašanja ženi kao objektu. Poezijom nastalom od kasnih osamdesetih godina 20. stoljeća do danas, Suad al-Sabah otkriva da navedena pravila vrijede i u domeni književnosti te da je i ona (ne)svjesno bila dio patrijarhalne literarne norme. Sada se može podsjetiti na pjesnikinjinu breme zavičaja ili konteksta u kojem žena samim činom rođenja biva lišena bilo kakve moći, odnosno rođenjem postaje simbolički upokojena. Slično primjećuju Gilbert i Gubar kada kažu:

Krajnji paradoks metafore književnog paternalizma krije se u činjenici da autor, koji na isti način generira i zatvara svoja fiktivna bića, istovremeno ih i ušutkava lišavajući ih samostalnosti (odnosno moći neovisnog kazivanja), čak i onda kada ih uvodi u život.²⁷

Takvo stanje Suad al-Sabah opisuje u znakovitoj poemi “Veto na ženskost” iz koje izdvajamo najupečatljivije fragmente kao vrstu implicitne feminističke dijagnoze svijesti o sebi i patrijarhalnom okruženju:

²⁵ Su'ād al-Šabāh, *'Imra' bi lā sawāhīl*, 4. izdanje, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', Kuwayt, 2005, str. 99.

²⁶ Toril Moi, *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*, 2. izdanje, New York, Routledge, str. 61.

²⁷ Sandra M. Gilbert and Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic...*, str. 14

Kazuju mi:
 Pisanje je grijeh veliki
 Zato nemoj pisati.
 Slova su zabranjene čini
 Nemoj im se ni približiti.
 (...)
 Kazuju mi:
 Govor je odlika muškaraca
 Ni riječi da si izustila!
 I skladanje poezije muška je rabota
 Ti nemaš pravo voljeti nikoga!
 (...)
 Kazuju mi:
 Da moje verse srušile su bedem dostojanstva
 I da poezija pripada samo muškarcima.
 Zar je moguće da rodi se pjesnikinja
 'Sred plemena istočnoga?
 A ja se smijem ovim besmislicama.
 I ismijavam one koje žele ženu u pijesak zakopati
 U vrijeme galaktičkih ratova.
 (...)
 Kazuju mi:
 Ženstvenost je nemoć.
 I da je najbolja žena
 Ona poslušna i zadovoljna.
 Kazuju da sloboda
 Zabluda je najveća
 I da najbolja žena jest ropkinja.²⁸

Nakon spoznaje o svojoj dekorativno-objektnoj poziciji u društvu, pjesnikinja mora razbiti patrijarhalne maske i definicije svijeta koje ju okružuju i prožimaju.

Poema "Veto na ženskost" ogoljuje

muške intelektualne sisteme utemeljene na opozicijama u kojem je drugi član shvaćen kao bezvrijedna opozicija prvog; u takvim definicijama na otvoren ili prikriiven način, žena biva poistovjećena s negativnim polom, onim što je drugo, iracionalno, materijalno, što znači da se poima kao tvar čija je zrcalna egzistencija omogućava svjetlost maskulinog Razuma.²⁹

Stoga, da bi mogla izreći svoje istinsko postojanje, nužno je da pjesnikinja probije simboličku ljušturu čvrstog mizoginog ideologema u kojem ju je društvo "čuvalo". U slučaju Suad al-Sabah, taj proces oslobađanja dešava se simultano na polju društvenog aktiviteta i u sferi književne kreacije. Tako prvotni bijes uzrokovan samootkriceom o drugosti svojega spola prelazi u nešto više od osjećaja. "Drugim riječima, žene moraju ubiti estetski ideal kojim su same bile 'ubijane' u umjetnosti."³⁰ Destrukcija običnog i konvencionalnog dovodi do izvanrednog stanja. Tako i poezija Suad al-Sabah u fazi eliminacije prijašnjeg

estetskog i po/etičkog ideala prelazi u stanje nenormalnosti ili ludila. Jedino u situaciji kada se ukinu sve normalne/patrijarhalne norme, žena može progovoriti iskreno o sebi. Nakon što se samoidentificirala kao pobunjena ratnica ili bijesna revolucionarka, ona se nedvosmisleno određuje kao "luđakinja", što je naslov jedne od njenih značajnih poema:

Mnogo sam luda
 A vi ste svita pametna
 Bježim iz umnoga raja
 U kojem vaša mudrost nema kraja.
 Vaši su mjeseci ljeta
 Meni ostavite mijene što ih donosi zima.³¹

Navedeni stihovi pokazuju kako se pjesnikinja "ponosi" ludilom i bijegom od racionalnosti, jer se ona može jedino iskazati izvan pomno utvrđenog patrijarhalnog poretka kao simbola racionalnosti. Suad al-Sabah sada poseže samo za pjesničkim slikama nestabilne semantike poput nepredvidive zime u njenom zavičaju naspram bezličnog i nepromjenjivog ljetnog doba. Njen smisao ostvaruje se dakle u području preobraženja i nestalnosti poput ludila, egzila i hirovitosti. Međutim, ovo nisu tek povremeni ekscesi ili, pak, tipična stanja ludila odnosno devijacije iz društvenog (patrijarhalnog) poretka. Tako se u pjesmi "Priznanja zimske žene" glorificira bijes "pjesnikinja koji nema granice", "njen um bez obala", "nemilosrdna ženskost" i "užarene emocije".³²

Nadalje, Suad al-Sabah u poeziji bijesa i ludila inaugurira ideal smrti kao čina idealnog razrješenja ženske porobljenosti. Jedino u smrti može se razumjeti patrijarhalni Logos kao upravna snaga pervertiranog svijeta suvremenosti. Upravo ovim idealom ona otvara jednu od najvažnijih poema "Kuvajtskoj ženi" koja predstavlja naročito poetsko zavještanje Suad al-Sabah poklonjeno kuvajtskim sestrama.

Želim da živim u okrilju smrti
 I da budem u kolu dok potres zemlju mrviti
 A ne u krugu gdje spokoj je i svi su mirni
 Želim da živim u očima ljudi
 A ne u očima svojim...³³

Nedosanjani prostor života u ovoj pjesmi smješta se u krilo smrti i stanje sveopće nesigurnosti. Nadalje, pjesnikinja želi "intenzivirati" svoje prisustvo te se ne zadovoljava tek samospoznajom i sondiranjem moći patrijarhalne ideologije. Ona nastoji da njen istinski lik zaživi u očima drugih ljudi. Tu se polako nazire značenjsko pomicanje od pounutrenih slika ženskog samoodređenja ka jasnoj uspostavi izvornog jastva koje će biti primijećeno upravo na rupturama simboličkog poretka koje je uzrokovala pjesnikinjina samosvijest. Djelotvorni izlazak u polje gustih muških

²⁸ Su'ād al-Šabāh, *Fatāfīt 'imr'a*, str. 13–19.

²⁹ Jan Montefiore, *Feminism and Poetry: Language, Experience, Identity in Women's Writing*, 3. izdanje, Pandora Press, London, 2004, str. 138.

³⁰ Sandra M. Gilbert i Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic...*, str. 17.

³¹ Su'ād al-Šabāh, *Fatāfīt 'imr'a*, str. 21.

³² Su'ād al-Šabāh, *'Imra' bi lā sawāhil*, str. 33.

³³ Su'ād al-Šabāh, *Wa al-wurūd ta'rif al-ḡaḡab*, str. 229.

matrica, pak, može se ostvariti samo odlučnom žrtvom ili njenim “gromoglasnim prisustvom”, pa pjesnikinja u nastavku poeme kazuje kuvajtskoj ženi da će se taj san ostvariti samo “kaotičnim lutnjama”, “neprestanim zbjegovima” i pobunom protiv “ljetne apatije, studeni i plijesni pećina, te savjeta mudrih staraca”. Ukratko, njen san ostvaruje se jedino izvan oficijelnog ili konvencionalnog kronotopa:

Želim zasaditi svoju misao
Daleko
Izvan vremena i mjesta, historije i geografije
Izvan granice svake...³⁴

Slično kao i na početku, poema se okončava efekt-
no i ekstatično. Suad al-Sabah ustrajava na prepozna-
vanju i imenovanju elemenata patrijarhalne moći. Ona
to čini disruptivnim rječnikom, antiesencijalističkom
manirom i poetikom subverzivnosti. Pri tom, žensko
područje uvijek se nalazi nasuprot simboličkih matri-
ca. Pjesnikinja ili žena općenito se određuje rubnim
kategorijama i *via negativa*. Ako je muškarac svijest,
žena je podsvijest, ako je on poredak, ona je pobuna,
ako je on trg ili agora, ona je divljina, ako je on svet,
ona je profana i tako redom. Jedina semantička kon-
stanta u ovim i sličnim pjesmama jest nepokolebljiva
želja/volja žene za promjenom:

Želim kazivati ovo što govorim
A da nad glavom mi ne klate sablje,
I da me u grob ne sahrane
Običaji i tradicije davne.
Želim pobjeći od trga i trgovaca,
Nečasna govora i zluradosti bazara,
Od pretjeranih boja, prekobrojne djece i viška
kilograma.
Želim da pobjegnem iz kože ove
I kože mojih pradjedova.

Želim da pololim vrijeme na bezbroj komadića
Želim da vratim sve godine života
Što skrile su se u nutrinu ogleдала.
Želim da vrisnem...
Da glasno kažem...
Da povedem pobune...
Da ubijem povijest mirisa, dima i sužanjstva.
Želim
Da pobjegnem iz buđi svetih mjesta
I od onih kojima slatka krv je naša.

Poetski glasovi su iskidani, heterogeni i među-
sobno protuslovni. Žensko lirsko *ja* u ovoj poemi želi
da se njen glas čuje, ali istovremeno i da pobjegne.
Pojavnost se određuje kao refleksija patrijarhalne
pozornice. U skladu s tim, cjelokupna povijest samo
je privid života. Tek njegovim razbijanjem počinje
stvarno rođenje. Potencijalno objašnjenje ovakvih
semantičkih gibanja Suad al-Sabah između sfera
prisustva, bijega i odsustva moglo bi se povezati s

teorijskim opservacijama “procesa označivanja” Julije
Kristeve koja je razmatrala kompleksne relacije
semiotičkog i simboličkog, pri čemu je naglašavala
značaj semiotičkog pozicioniranja i heterogenosti žen-
skog pisma/poezije u prostoru Simboličkog. Naime,
Kristeva primjećuje da nas “unutar ovog zasićenog,
ako ne već zatvorenog društveno-simboličkog poretk-
ka, poezija, točnije, pjesnički jezik, podsjeća na svoju
vječnu funkciju: da kroz simbolično uvede ono što
djeluje, prožima ga i prijeti mu. Teorija nesvjesnog
traži upravo ono što pjesnički jezik prakticira unutar
i protiv društvenog poretka: konačna sredstva njegove
transformacije ili subverzije, preduvjet za svoj opstana-
k i revoluciju.”³⁵

Suad al-Sabah je svojom poezijom bliska Kriste-
voj po zahtjevu da se, ipak, ostane u simboličkom
sistemu. Premda ostanak unutar takvog sistema pod-
razumijeva *per se* priznavanje i nužno akceptiranje
patrijarhalnog simulakruma, ne postoji nikakav drugi
izražajni i učinkoviti (diskurzivni i ideološki) spacij
niti instrumentarij u kojem bi se moglo autohtono
progovarati i imati odjeka. S druge strane, pak, žensko
pismo može samo “izranjati” na rubnim frakturama i
pukotinama simboličkog sistema i jezika, odnosno
ovo *drugo* i *drugačije* pismo može (is)koristiti previ-
đeni potencijal i lomne tope se tog jezika da ga podri-
va i remeti te u njemu intenzivira svoju “nenormalnost”
i revolucionarne impulse.

Može se čak kazati da ova paradoksalna nužnost
pjesnikinje, i žene u suvremenom društvu općenito,
prema kojoj se nije moguće dislocirati iz ideološko-
diskurzivnog ideologema koji je porobljava, djelo-
mično “odgovara” Suad al-Sabah, jer se ona uistinu
ne želi u potpunosti odreći svoga izvornog i prilično
idealiziranog zavičaja niti dekonstruirane tradicije.
Pjevati protiv prošlih i sadašnjih paternalizama i
tradicionalizama svoje domovine ili, pak, vjere, za
ovu pjesnikinju ne znači odreći se Kuvajta ili njene
vjere. To je najveći kamen spoticanja u književnoj
recepciji njenog pjesništva i djelovanja općenito.
Međutim, ovakva pozicija, čini se, ne remeti Suad al-
Sabah na njenom revolucionarnom putu destruiranja
patrijarhalnih, tribalističkih i nacionalističkih predodž-
bi koje gusto prožimaju njen zavičaj, ali i arapski svijet
u cjelini. Tome u prilog govori i dalja dinamika njenog
pjesničkog samopouzdanja i semiotičke gradacije.
Naime, nakon što je iskristalizirala fenomen svoje
izvornosti i samoodređenja (kao u primjeru pjesme
“Suad”) te pokazala po/etičko samopouzdanje, kao i
društveno samopotvrđivanje, poezijom bijesa i ludila,
Suad al-Sabah upotpunjava poetsko-identitarni proces
pretvaranjem svoga pjesničkog djela u polifoni prostor
koji će skupljati i diseminirati glasove drugih žena
zarobljenih u bespućima patrijarhalnog simulakruma.

³⁴ Isto, str. 230.

³⁵ *Revolution in Poetic Language*, Julia Kristeva, prev. Margaret Waller, Columbia University Press, New York, 1984, str. 81.

U pjesničkim zbirkama Suad al-Sabah nakon osamdesetih godina 20. stoljeća primjetni su umnožavanje i diversifikacija drugih ženskih iskustava, odnosno slika njihovih (otetih) sudbina. Pjesnikinja sve češće pjeva o iskustvima drugih žena. Također, ona se u nekoliko pjesama i poema identificira s drugim ženama. Najčešće to čini kroz lik Fatime kao simbola ultimativne žrtve patrijarhalne represije.³⁶ Iz fragmentiranog Fatiminog ciklusa izdvaja se poema pod naslovom “Noć kada su ugrabili Fatimu”, čiji uvodni stihovi upečatljivo opisuju stanje žene u arapskom svijetu:

U ovim gradovima kastrira se ženska poezija
I sunce se davi nakon izlaska
Sve kako bi se zaštitila obitelj.
Žena se ubija ako prozbori,
Misli,
Ako piše
Ili voli
Ubijaju žene
Da bi oprali ljagu s obitelji.³⁷

Prve slike u ovoj poemi uokvirene su u fatalističko okruženje kroz koje pjesnikinja nastoji proizvesti inicijalni šok kod čitatelja. Stanje žene prikazano je “nemogućim”. Njoj je dozvoljeno da bude puka refleksija obitelji ili nacije. Svaka druga aktivnost ili želja žene postaje pogubna. Znakovito je da Suad al-Sabah kazuje da se sve to dešava u “ovim gradovima” što će reći da misli na širi kontekst, a ne samo njenu domovinu. Tako se Arapski poluotok ili, pak, arapski svijet u cjelini, predstavlja ženskim gubilištem i kazamatom. Ova poetska slika u oštroj je suprotnosti s idiličnim predstavljanjima Kuvajta, Arapskog poluotoka ili, pak, Naserove panarapske vizije, o kojima je pjesnikinja pjevala u svojim prvim zbirkama. U kasnijim zbirkama konceptualno-ideološki obrat gradira do mjere da arapska pastorala, kojoj se ranije “nevidljiva” pjesnikinja ranije divi, sada prerasta u mjesto surove kastracije svakog traga ženske semiotike. U tome mjestu ženi je namijenjen isključivo “obiteljski kutak” u kojem ima ulogu vječite sluškinje ili smjerne Pepeljuge. Nadalje, ona predstavlja repozitorij vrijednosnih negativiteta (ljage, bestidnosti, nevjernosti) na kojem se zrcali androgeni društveni i etički ideal. Nakon što je u uvodnim stihovima utvrdila

³⁶ Ne treba zanemariti ni simbolički potencijal ovog imena u kulturnoj povijesti arapskog svijeta i njegovo kolektivno pamćenje u kojem se ljubomorno čuva uspomena na Fatimu, kćer poslanika Muhammeda, a.s., zbog kojeg je ovo jedno od najčešćih ženskih imena kod Arapa i muslimana općenito. Fatima je u muslimansko-arapskom povijesnom i religijskom imaginariju simbol ustrajnosti za istinu i pravdu.

³⁷ Su'ād al-Šabāh, *Ḥuḍnī ilā ḥuḍūd al-šams*, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', Kuwait, 1997, str. 83.

epistemološku i egzistencijalnu nemogućnost žene, odnosno njenog subjektiviteta, Suad al-Sabah daje retrospektivu i u nastavku poeme iscertava put kojim je žena “eutanazirana” u društvenom i semiotičkom smislu. Tako pjesnikinja opisuje svoj (širi) zavičaj kao prostor u kojem se “iza svakog ugla kriju nesreće i zabrane”, a “žene poput stoke odlaze u postelje”, dok muške poglavice tih gradova samo vide seks i krevete”.³⁸ Poema se nastavlja fragmentarnim prikazima “mumificiranja” žene koje se predstavlja bogougodnim činom na kvazireligijskom društvenom planu na kojem se svaki (autonomni) pokret žene smješta u područje grijeha. Žestoka kritika retrogradne tribalno-tradicionalističke matrice privodi se kraju retoričkim pitanjima pjesnikinje kojima propituje sebe i svoje okruženje:

Što žele od žene u ovim krajevima?
Da bude kuhana
Ili dobro pržena?
Da bude sva od masti i sala?
Da bude nevjesta najslađa
Na usluzi trenu svakoga?
Da bude malena, neznatna i neuka?
Sve to su “mudri” savjeti
Kako da se očuva obitelj.³⁹

Niz retoričkih pitanja služi pjesnikinji da pokaže sav intenzitet patrijarhalne manufakture ženstvenosti u kojoj se iz spolne sirovine (žena kao spol) oblikuju rodni predmeti za društveno tržište (žena kao drugi rod) pri čemu se ističe komodifikacija ženskog jastva (“kuhana”, “pržena”, “sva od masti i sala”). Ideal ovog manufakturnog procesa jest “dražesna, neuka i neprijetna nevjesta” koja netremice iščekuje naredbe maskulinog Vlastelina ili Proizvođača normi. Uobičajeno, cjelokupan proces opravdan je brigom o općem društvenom dobru oličenom u patrijarhalni obiteljski kod. Ovaj dio poeme predstavlja značajnu ilustraciju i drugih poetskih sekvenci i tekstova Suad al-Sabah u kojima je njena krvavo stečena feministička optika

sticala ne samo opetovanu konstrukciju ženske objektivacije, nego i njezine prateće odlike pasivnosti, emocionalnosti, nesigurnosti, iracionalnosti i reproduktivnosti, naspram muškom aktivizmu, natjecateljstvu, racionalnosti, hrabrosti i seksualnosti...⁴⁰

Kraj poeme predstavljen je kao svojevrсно ekstatičko uprizorenje ženske slobode. U njemu Suad al-Sabah ističe poruku punu nade, u kojoj, uz ironičnu ispriku, ponavlja revolucionarni stav i krajnju odlučnost da će se njena borba nastaviti bez obzira na cijenu.

Oprostite,
I još jednom oprostite

³⁸ Isto, str. 85.

³⁹ Isto, str. 89.

⁴⁰ Lada Čale-Feldman i Ana Tomljenović, *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international, Zagreb, 2012, str. 200.

Nikada se neću svoje borbe odreći
I zauvijek ću hoditi
Ispred karavana.
I bit ću zauvijek ratnica
Živa ili mrtva.⁴¹

Poema “Noć kada su ugrabili Fatimu” predstavlja jedan od centralnih tekstova ženskog pisma Suad al-Sabah te zrcali bogatu lepezu njenih feminističkih motiva i slika. Pri tom se poanta ove poeme suobražava s odlučnim stavom proklamiranim u ranije analiziranim “pjesmama samoodređenja”, prema kojem glas ženske revolucije ne može biti zaustavljen. U tom smislu, Fatima je samo jedna od brojnih metamorfoza lirskog *ja* u pjesništvu Suad al-Sabah. Samootkriveni ženski glas Suad al-Sabah razgranava se i daje svoj odjek brojnim ušutkanim ženama unutar patrijarhalnog simulakruma. Njeno poetsko pismo tako se pluralizira, a revolucija se ne svodi na individualnu pobunu. Ovu naročitu žensku polifoniju pjesnikinja mnogostruko ističe u poemi “Revolucija zaleđene kokoši” koja se otvara obznanom da se radi o poetskom svjedočenju brojnih skrajnutih žena iz arapskoga svijeta:

Obznanjujem u ime Suad
Hind
Lubne
I u ime hiljada zaleđenih kokoški
U ime hiljade spakovanih kokoški
Da sam te ugušila pletenicama svoje poezije
I da sam ti krv popila poput alkohola
I da nikada odustati neću od onog što kazujem.⁴²

Poetska revolucija, kao sublimna faza dozrijevanja ženske svijesti, predstavlja se kao nadrealistički, pluralni i fatalni čin. Silnice nadrealističke poetike vidljive su iz samog naslova i paradoksalne slike pobune smrznutih proizvoda, ali i cjelokupne poeme koja strukturalno slični nizu rastrganih autodiktata pjesnikinjinje podsvijesti. Cilj nadrealističkih pulsacija, koje nisu frekventne u poeziji Suad al-Sabah, jest pobuna protiv represije (muškog) razuma te dominante (patrijarhalne) estetike i etike. S druge strane, tako se upečatljivo ističe ideal nespутane slobode i subverzivne energije nesvjesnog, i to najčešće apsurdnim poetskim imaginarijem.

U poemi “Revolucija zaleđene kokoši”, pjesnikinja iz strofe u strofu intenzivira košmarne slike, uvodi ženski objektivni korelativ, razbija konvencionalnu semantičku strukturu i umnogostručuje ženske likove. Njen glas tek je odjek revolucionarnih pokliča “Borim se” i “Ne odričem se pobune”! Snagom ovih pokliča pjesnikinja izranja prizore “janječih odrezaka, seksualnih igračaka, plodnih oranica, molitvenih prostirki”, koji su ustvari paslike iz simulakruma androgene komodifikacije.⁴³ Potom se iz tih paslika

rekreiraju poetske minijature “zbunjene djevojke, strpljive junakinje, rajске ljepotice, udane i razvedene žene”, odnosno stvarni, pre-simbolički prizori ženskog. Na kraju poeme, žensko tijelo predstavlja se kao “sveta zemlja”, pri čemu semantičko sidrište svetoga (ar. *al-harām*) koincidira i sa zabranjenim, čime pjesnikinja aludira na ideološku i epistemološku izglobljenost žene iz sfera androgene profanosti. U takvoj perspektivi, žensko je sveto i zabranjeno, a žena hram u koji se može ući samo kada se napuste prostori i ideje profanog ili maskulino-šovinističkog. Konačno, ženski prostor kao spacij svetog i zabranjenog nije pasivan niti utopijski dislociran. Na njega stalno nasrću “plemenski ratnici” i “krvoločni vukovi” i “patrijarhalne vojske”⁴⁴, ali ženski prostor ostaje neosvojen, njena želja/snaga neukrotiva, a pobuna nezaustavljiva:

Razmrvit ću
Nebesa iznad sebe
U prah pretvoriti sve do zadnje zvijezde
I neću odustati od svoje nakane.⁴⁵

Hod kroz golemo i višeslojno poetsko djelo Suad al-Sabah najprikladnije je završiti navedenim poetskim slikama porušenih (androgenih) sazviježđa, pokidanih zastora iznad žene i njene neustrašive želje za slobodom. Slom ili kraj jednog svijeta, u ovoj poetskoj viziji, znak je početka nekog drugog svijeta i vjesnik konačnog oslobođenja. Ova kuvajtska pjesnikinja svojim poetskim opusom nesumnjivo je ponudila intimnu povijest sazrijevanja svijesti žene i njenog “odраста” unutar sveprisutne arapske patrijarhalnosti. Dionice tog “odраста” brojne su i dugotrajne. I to sve da bi se na kraju ove poetske pustolovine jedne žene/pjesnikinje paradoksalno ukazao početak. Stoga se može ustvrditi da je proturječnost jedno od temeljnih obilježja poezije Suad al-Sabah, odnosno njena poetska prednost.

PARADOKS KAO DIFERENCA POETSKOG PISMA SUAD AL-SABAH

Početne zbirke poezije Suad al-Sabah nedvojbeno pripadaju poetici neoklasicizma. Teme, motivi i pjesničke slike ukazuju da se radilo o ženstvenoj poeziji kojom se podržavala patrijarhalna norma. Lirsko *ja* u toj poeziji “stidljivo” je i skoro prigušeno, a odnos pjesnikinje prema svijetu i vladajućem androgenom diskursu uglavnom je pasivan i mimetički. Ipak, u tom bezličnom semantičkom reljefu, izdvaja se monistička lirika ispjavana suprugu Suad al-Sabah, kao i idealizirana domoljubna poezija. Poetska situacija iz prvih zbirki stubokom se mijenja osamdesetih godina, od kada Suad al-Sabah ispisuje mnogostruko vrijednu

⁴¹ Su'ād al-Šabāh, *Ḥudnī ilā ḥūdūd al-šams*, str. 90.

⁴² Su'ād al-Šabāh, *ʿImra' bi lā sawāḥil*, str. 147.

⁴³ Isto, str. 149–154.

⁴⁴ Isto, str. 157.

⁴⁵ Isto, str. 159.

žensku i feminističku poeziju. Magistralne pravce te poezije analizirali smo na prethodnim stranicama. Važno je napomenuti da pjesnikinja i u ovoj zreloj, samosvjesnoj i radikalno dekonstruirajućoj poeziji zadržava motive uzriške ljubavi te inzistira na odanosti pustinjском zavičaju i islamskoj duhovnosti. Dakle, njena pobunjena ženska poezija nije predstavljena jednolično. Naprotiv, ona je prošarana “mirnijim” motivima jedine ljubavi i zavičajne duhovnosti. Olujna revolucija pjesništva Suad al-Sabah kao da se s vremena na vrijeme smiruje u formi domoljubno-lirskih didaskalija. Neki kritičari to će smatrati dovoljnim da se denuncira njena iskrena i ratoborna ženska poezija, posebno naglašavajući da je ona defragmentirana i narušena kolopletom “prijašnjih” tema, odnosno već spominjanom ustrajavanju na odanosti zavičaju, izvornoj duhovnosti i uzriškom poimanju ljubavi.⁴⁶ U ovakvim ocjenama često se ukazuje na pripadnost Suad al-Sabah dvoru jedne zaljevske monarhije i njen “konzervativni izgled”, što bi je izgleda po automatizmu trebalo eliminirati iz feminističkog diskursa i ženskog pisma, koji se, opet po nepisanom pravilu, mogu gajiti samo u liberalnim sredinama i metropolama poput Bejruta, Bagdada, Rabata ili Kaira. Problem je, međutim, kako pomiriti taj genealoško-kontekstualni nesklad sa silovitošću i otvorenošću njenoga ženskog poetskog pisma u kojem bujaju pulsacije imaginarnog/semiotičkog, antipatrijarhalnog i subverzivnog. Potencijalni grijeh Suad al-Sabah i paradoks njenog poetskog teksta, prema navedenim kritičarima, sadržan je u navodnom nedostatku integriteta.

Moje je mišljenje da je anticipirani sraz i disharmonija njenog života/djela/konteksta mnogostruko vrijedno obilježje njenog istinskog feminizma i potvrda njenog ženskog izričaja. Naime, u perspektivi androgenog logosa kao pretpostavljene i sveprožimajuće društvene strukture samo je muško pozitivna vrijednost, odnosno pozitivno, koherentno i integralno. Sve što odstupa od te norme je upitno, devijantno, nedosljedno fragmentarno i krnjavo. Toril Moi tako navodi da se “isticanje integriteta i cjelovitosti kao ideala ženskog pisanja može kritizirati kao patrijarhalni ili, preciznije kazano, falički konstrukt” jer se takav konstrukt “često zamišlja kao potpuna, jedinstvena i jednostavna forma” kojoj se suprotstavlja razmrvljena i fragmentirana logika žene.⁴⁷ Poetske slike koje u formi semantičke ponornice nestaju nakon uvodnih “ženstvenih” zbirki, te potom neočekivano izranjaju na marginama revolucionarnog vrenja ženske poetske dekonstrukcije, kreiraju kaotične ras-

pukline i fragmentiraju poetski opus Suad al-Sabah. Ravna linija patrijarhalnog poretka (očekivani ženstveni [od]govor ili identitarna submisija) sučeljava se s uskovitlanom heterotopijom snažnog ženskog teksta/glasa koji oponira, podriava, dekonstruira i destruiira. Sve to dešava se iz iznenadne/neočekivane pozicije. Za razliku od spomenutih kritičarskih spočitavanja, moje je uvjerenje da ova neobična tenzija te neuhvatljiva frikcija divergentnih po/etičkih silnica čine poeziju Suad al-Sabah jedinstvenom pojavom u suvremenoj arapskoj književnosti općenito. Njena paradoksalna poezija tako nesumnjivo predstavlja poetičku razliku *par excellence*.

Premda smatram da je njena pobunjena ženska poezija neusporedivo uvjerljivija od njenog verističkog pjesništva ili idealističko-pastoralnog refleksa kada pjeva o Kuvajtu ili suprugu, to ne treba značiti da se potonji poetski izričaj treba potpuno odbaciti ili po/etički denuncirati. U njemu treba prepoznati *posebnost* Suad al-Sabah kao individue i pjesnikinje. Štoviše, djelotvorni argumenti protiv patrijarhalnog diskursa ili dominantnog ideologema sadržani su u neuhvatljivim kolopletima njene poezije, odnosno u proturječnim poetskim slikama, nepredvidivosti, nedodvoravanju bilo kojem “horizontu očekivanja”.

U feminističkoj perspektivi, njeno pjesničko djelo predstavlja bujanje iskustva, bijeg od anticipacije i rupturu očekivanog i simplificiranog. To je ono kreativno stvaranje nereda kada i gdje ga najmanje očekujemo, koje istovremeno označava novi umjetnički početak ili otvoreni horizont. Adonis u tome, pak, prepoznaje sam sukus umjetnosti u kojoj istinski i kreativni pjesnik/pjesnikinja neumorno “proširuje obzorje, uspostavlja nove (raz)daljine. A svako (poetsko) djelo istovremeno je izvor i ušće, polazak i povratak: ponovno promišljanje prošlosti i vrelo nove predodžbe.”⁴⁸ Stoga, odanost Suad al-Sabah jedinoj domovini i jednome čovjeku ne mora isključivo označavati opetovanje naslijeđenog kanona i patrijarhalnog diktata podčinjenosti žene. Ova pjesnikinja takvu odanost prikazuje inherentnim segmentom svoga bića, koji nije i ne mora biti kontaminiran dominantnom patrijarhalnom normom. U zapadnoj feminističkoj perspektivi, ali i kod većine arapskih feministkinja, ovakav postupak bio bi nemoguć i neodrživ, jer teorijski *mainstream* u pravilu smatra da su koncepti tradicionalnog i ženske svijesti međusobno isključivi i nepomirljivi kao dva opozitna ideološka pola.⁴⁹

⁴⁸ Adūnīs, *Muqaddima li al-šī'r al-'arābī*, Dār 'al-awda, Bayrūt, 1989, str. 108.

⁴⁹ Usp. dvije oprečne studije u kojima Marnia Lazreg u potpunosti odbacuje mogućnost tradicionalnog kod arapske/muslimaske žene, dok Martha Nussbaum koncept tradicionalnog kontekstualizira u okvirima dekolonizacije i antiimperijalnog otpora: Marnia Lazreg *Questioning the veil: open letters to Muslim women*, New Jersey, Princeton University Press, 2009; Martha Nussbaum, *The New Religious Intolerance: Overcoming the Politics of Fear in an Anxious Age*, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 2012.

⁴⁶ Usp. Burhān Buḥārī, *Su'ād al-Šabāḥ: dirāsa ḡadīda*, Šarika Nūr, Bayrūt, 1999; Naḡwā Ḥasan, *Fī zill al-ibd'ā'*, Dār al-Furāt li al-našr wa al-tawzī', Dimišq, 1999; Fawzī 'Isā i Muḥtār Abū Ḡālī, *Šūra al.mar'a fī šī'r Su'ād al-Šabāḥ*, al-Hay' a al-mišriyya al-'āma li al-kutub, al-Qāhira, 2004.

⁴⁷ Toril Moi, *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*, str. 65–66.

Međutim, uvažavajući heterogeni horizont očekivanja i divergentna povijesna iskustva, to ne mora biti slučaj, kao što potvrđuje poezija Suad al-Sabah. Pojam estetičke distance stoga je ključan u pokušaju da se što potpunije razumije njeno djelo. Ona ne pripada, da se poslužim terminologijom Gayatri Spivak, “privilegiranim dopisnicama” ženske misli i pisma koje su predstavljale kulturni i ideološki most preko kojeg su feministička otkrivenja s istoka ili iz “Trećeg svijeta” prenošena na zapad ili “Prvi svijet”.⁵⁰ Ove dopisnice ideološki su veoma bliske Prvom svijetu i njegovoj inačici feminizma te njihove poruke može razumjeti samo dobro upućen auditorij pa je njihova (književno-kulturna) komunikacija ograničena, čak i isključiva.

Razdaljina između ‘svijeta dopisnice’, njenog ‘osobnog osjećaja svijeta koji opisuje’ i svijeta nespecializirane feministkinje toliko je velika da, paradoksalno, *prilagodava* potankosti teorije recepcije te se razlike između tih svjetova mogu lako propustiti.⁵¹

Suad al-Sabah pripada upravo feminističkim i postmodernim književnicama Trećeg svijeta koje svoje iskustvo kazuju *iz prve ruke*, a ne u formi prilagođenih i ekskluzivističkih izvještaja koji su adresirani primarno Zapadu ili, da opet citiramo Spivak, Prvom svijetu. Stalni alteriteti poetskog tkanja Suad al-Sabah potvrđuju ovu činjenicu pa se njeno heterogeno i “neusklađeno” djelo može smatrati uzrokom “nevidljivosti” ili “skrajnutosti” u području (intra)feminističke kritike u arapskom svijetu i na zapadu.

Kako bi se moglo dostatno naučiti o ženama Trećeg svijeta te razviti raznolike načine čitanja, mora se voditi računa o nemjerljivoj heterogenosti tog područja, a feministkinje iz Prvog svijeta moraju naučiti kako da se prestanu osjećati privilegirano *kao žene*.⁵²

Pjesnički opus Suad al-Sabah ilustrativan je primjer heterogenog i drugačijeg ženskog pisma u kojem se bez naprijed utvrđenog reda i zadane matrice smjenjuju aspekti dekonstrukcije i rekonstrukcije različitih društvenih ideologema i poetskih ideala. Temeljna obilježja poetskog pisma Suad al-Sabah jesu paradoks, heterogenost i alteritet zbog kojih njeno djelo u cjelini nalikuje *codex rescriptus*u ili pjesničkom palimpsestu ispod čijih se fluidnih slojeva naziru obrisi postojanije epistemološke i po/etičke podloge. Potencijalno definiranje te podloge, kao i mnogostrukke tenzije koje nastaju uslijed trenja između podloge, izbrisanog i naknadno upisanog, predstavljaju teme koje bi se morale potanko elaborirati s ciljem boljeg razumijevanja poezije Suad al-Sabah, a samim tim i suvremene arapske poezije u cjelini.

Hrvatskom jeziku prilagodila
Dijana ČURKOVIĆ

⁵⁰ Gayatri Chakravorty Spivak, *In Other Worlds: Essays In Cultural Politics*, Methuen, New York and London, 1987, str. 135.

⁵¹ Isto, str. 135.

⁵² Isto, str. 136.

IZVORI

Su'ād al-Šabāh 1992. *Āḥir al-suyūf*, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī'.

Su'ād al-Šabāh 2005. *Barqīyyāt 'āḡila ilā waṭanī*, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī'.

Su'ād al-Šabāh 2000. *Fatāfīt 'imr'a*, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', str. 143–144.

Su'ād al-Šabāh 1988. *Fī al-bid' kānat al-'unṭā*, London, Manšūrāt riyaḍ al-ra'īs.

Su'ād al-Šabāh 1997. *Huḍnī ilā ḥudūd al-šams*, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī'.

Su'ād al-Šabāh 1994. *Ilayka yā waladī*, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī'.

Su'ād al-Šabāh 2005. *'Imra' bi lā sawāhil*, 4. izdanje, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī'.

Su'ād al-Šabāh 2008. *Kalimāt ḥariḡ al-ḥudūd*, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī'.

Su'ād al-Šabāh 2006. *Rasā'il min zaman ḡamīl*, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī', str.

Su'ād al-Šabāh 2005. *Wa al-wurūd ta'rif al-ḡaḍab*, Kuwayt, Dār Su'ād al-Šabāh li al-našr wa al-tawzī'.

LITERATURA

'Adūnīs 1989. *Muqaddima li al-šī'r al-'arābī*, Bayrūt, Dār al-'awda.

Ashour, Radwa (ur.) 2007. *ArabWomenWriters: A Critical Reference Guide, 1873–1999*, prev. Mandy McClure, Cairo, The American University in Cairo Press.

Buḡārī, Burḡān 1999. *Su'ād al-Šabāh: dirāsa ḡadīda*, Bayrūt, Šarika Nūr.

Čale-Feldman, Lada i Tomljenović, Ana 2012. *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Zagreb, Leykam international.

Duraković, Esad 2007. *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta*, Sarajevo, Tugra.

Ḍayf, Šawqī 1999. *al-Ḥubb alu'drī 'ind al-'Arab*, al-Qāhira, al-Dār al-mišriyya al-lubnāniyya.

Gilbert, Sandra M. i Gubar, Susan 2000. *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, New Haven and London, Yale Nota Bene Edition.

Ḥasan, Naḡwā 1999. *Fī zill al-ibd'ā'*, Dimišq, Dār al-Furāt li al-našr wa al-tawzī'.

'Isā, Fawzī i Abū Ḡālī, Muḥtār 2004. *Šūra al-mar'a fī šī'r Su'ād al-Šabāh*, al-Qāhira, al-Hay'a al-mišriyya al-'āma li al-kutub.

Kristeva, Julia 1984. *Revolution in Poetic Language*, prev. Margaret Waller, New York, Columbia University Press.

Lazreg, Marnia 2009. *Questioning the veil: open letters to Muslim women*, New Jersey, Princeton University Press.

Moi, Toril 1986. *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*, 2. izdanje, New York, Routledge.

Montefiore, Jan 2004. *Feminism and Poetry: Language, Experience, Identity in Women's Writing*, 3. izdanje, London, Pandora Press.

Nussbaum, Martha 2012. *The New Religious Intolerance: Overcoming the Politics of Fear in an Anxious Age*, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press.

Said, Edward W. 1975. *Beginnings, Intention and Method*, New York, Basic Books.

Showalter, Elaine 1977. *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.

Spivak, Gayatri Chakravorty 1987. *In Other Worlds: Essays In Cultural Politics*, New York i London, Methuen.

SUMMARY

POETIC ALTERITIES AND PARADOXES IN POETRY OF SUAD AL-SABAH

This essay analyses the work of the contemporary Kuwaiti poet Suad al-Sabah. The first poetry collections of Suad al-Sabah are rooted within the poetic framework of late neoclassicism. The female subject in these collections is almost non-existent, while the poet faithfully imitates the non-traditional norms of writing and understanding of the world. In the late 1980s, Suad al-Sabah revealed her original

identity, unmasking at the same time all the facets of the dominant patriarchal canon in society. Her poetry becomes a resolute female and feminist discourse through which the poetess crystallizes her identity, and then seeks confirmation of her subjectivity in the androgenic simulacrum. The basic features of her mature poetry are revolutionary resistance, rage and surreal fragmentation through which al-Sabah dissolves the dominant stereotypes about women and tends to subvert the imposed order. Nevertheless, even at this stage, the poetess insists on lyrical monism and devotion to the homeland as the abode of her core spirituality. This produces a special kind of paradox and poetic heterogeneity in her oeuvre. These two phenomena represent a unique feature of Suad al-Sabah's poetry. They are, at the same time, the reasons of her exclusion from the canon as well as for the misunderstanding of her poetry within the circles of literary criticism.

Key words: contemporary Arabic poetry, Suad al-Sabah, women's writing, alterity, heterogeneity, paradox